

रुद्रराज पाण्डेको उपन्यासकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो
वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
सूर्यविक्रम खड्का
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६९

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र श्री सूर्यविक्रम खड्काले रुद्रराज पाण्डेको उपन्यासकारिता शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति: २०६९/०९/०९

.....

(शोध निर्देशक)

उपप्रा. लेखराज खतिवडा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र सूर्यविक्रम खड्काले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि तयार पार्नु भएको रुद्रराज पाण्डेको उपन्यासकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोध पत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध पत्र मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा.देवी प्रसाद गौतम .....
विभागीय प्रमुख
२. उपप्रा.लेखराज खतिवडा .....
शोध निर्देशक
३. उपप्रा. कर्णाखर खतिवडा .....
बाह्य परीक्षक

मिति : २०६९/०९/०९

कृतज्ञता ज्ञापन

रुद्रराज पाण्डेको उपन्यासकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्रा. लेखराज खतिवडाज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्य व्यस्ततामा रहनु भए तापनि मलाई शोधकार्य गर्न समुचित मार्ग निर्देशन एवम् आवश्यक सल्लाह प्रदान गर्नु भएकोमा शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरुज्यूप्रति म सदा ऋणी रहने छु । शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्यका लागि अवसर प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा.देवी प्रसाद गौतम एवम् नेपाली केन्द्रीय विभाग परिवारप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

सामग्री व्यवस्थापन गरी सहयोग गर्ने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली केन्द्रीय विभागीय पुस्तकालय, साभा प्रकाशन काठमाडौं, नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय लगायत विभिन्न प्रकाशन गृहलाई सम्भन चाहन्छु । शोधपत्र तयार गर्दा ज-जसका समालोचनात्मक कृतिहरू एवम् फुटकर लेखहरू परेका छन् उहाँहरूप्रति सधैं आभारी रहने छु ।

जीवनमा माया, प्रेम र हौसला दिई अनवरत रूपले शिक्षालाई गतिशीलता प्रदान गरिदिने स्वर्गीय बुबा ददिराम खड्काप्रति म सधैं भरी ऋणी रहने छु । यो शोधपत्र तयारका क्रममा आर्थिक तथा अन्य कोणबाट सहयोग गर्नुहुने पूजनीय आमा सेती खड्का, भाइहरू भिम बहादुर खड्का, खिम्मान खड्का, भतिजी सीता खड्का लगायत स-परिवार प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारका क्रममा सहयोग गरिदिने आदरणीय गुरु प्रा. राजेन्द्र सुवेदी, साथीहरू गिरीराज न्यौपाने, रमेश लम्साल, कृष्ण ओली, पिमला खड्का , अमर बहादुर वली, दिपेन्द्र खड्का प्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यो शोधपत्रको टड्कन छिटो छरितो र शुद्ध रूपमा गरी सहयोग गर्ने न्यू प्रकृति फोटोकपी तथा कम्प्युटर सेन्टरकी बहिनी तारा रिजाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शैक्षिक सत्र : ०६५/०६६

मिति : २०६९/ ०९ /०९

.....
सूर्यविक्रम खड्का
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्व विद्यालय, कीर्तिपुर

विषयसूची

	पृष्ठ
परिच्छेद - एक	
शोध परिचय	१-७
१.१. विषय परिचय	१
१.२. समस्या कथन	१
१.३. शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५. अध्ययनको औचित्य, महत्व र उपयोगिता	५
१.६. अध्ययनको सीमाङ्कन	६
१.७ शोधविधि	६
१.७.१ सामग्री सङ्कलन तथा शोध विधि	६
१.७.२ विश्लेषण ढाँचा	६
१.८. शोधपत्रको रूपरेखा	६
परिच्छेद - दुई	
उपन्यासको सैद्धान्तिक परिचय	८-२०
२.१ विषय परिचय	८
२.२ उपन्यासको व्युत्पत्ति र अर्थ	८
२.३ उपन्यासको परिभाषा	९
२.४ उपन्यासको स्वरूप	११
२.४.१ सत्य, तथ्य र इतिहासको प्रस्तुति	१२

२.४.२ जीवनको प्रक्षेपण	१२
२.४.३ समाजको प्रस्तुतीकरण	१२
२.४.४ साहित्यिक विधा	१३
२.४.५ आख्यान विधा	१३
२.४.६ गद्य विधा	१३
२.५ उपन्यास तपवहरू	१४
२.५.१ कथानक	१४
२.५.२ पात्र/चरित्र	१५
२.५.३ परिवेश	१६
२.५.४ उद्देश्य	१७
२.५.५ दृष्टिविन्दु	१८
२.५.६ भाषाशैली	१९
२.६ निष्कर्ष	२०
परिच्छेद - तेस्रो	
रुद्रराज पाण्डेको सङ्क्षिप्त जीवनी र सिर्जनाको पृष्ठभूमि	२१-२८
३.१ विषय परिचय	२१
३.२ जन्म र जन्म स्थान	२१
३.३ शिक्षादीक्षा, विवाह तथा सन्तान	२२
३.४ लेखनका निमित्त प्रेरणा र प्रभाव	२३
३.५ सम्मान र पुरस्कार	२४
३.६ संस्थागत संलग्नता	२५
३.७ उपन्यासकार व्यक्तित्व	२६

३.८ निष्कर्ष	२८
परिच्छेद-चौथो	
रुद्रराज पाण्डेको औपन्यासिक यात्रा	२९-३४
४.१ विषय परिचय	२९
४.२ चरण विभाजन	२९
४.२.१ पहिलो चरण (आरम्भदेखि २००५ साल सम्म)	३२
४.२.२ दोस्रो चरण (२००७ देखि २०४७ सम्म)	३३
४.३ निष्कर्ष	३३
परिच्छेद-पाँचौं	
रुद्रराज पाण्डेका उपन्यासको विश्लेषण	३५-६५
५.१ विषय परिचय	३५
५.२ 'रूपमती' उपन्यासको विश्लेषण	३५
५.२.१ कथानक	३५
५.२.२ पात्र/चरित्र	३७
५.२.३ परिवेश	४०
५.२.४ उद्देश्य	४०
५.२.५ दृष्टिविन्दु	४१
५.२.६ भाषाशैली	४१
५.३ 'चप्पाकाजी' उपन्यासको विश्लेषण	४१
५.३.१ कथानक	४२
५.३.२ पात्र/चरित्र	४३
५.३.३ परिवेश	४५

५.३.४ उद्देश्य	४६
५.३.५ दृष्टिविन्दु	४६
५.३.६ भाषाशैली	४६
५.४ प्रायश्चित्त उपन्यासको विश्लेषण	४७
५.४.१ कथानक	४७
५.४.२ पात्र/चरित्र	४९
५.४.३ परिवेश	५०
५.४.४ उद्देश्य	५१
५.४.५ दृष्टिविन्दु	५१
५.४.६ भाषा शैली	५२
५.५ 'प्रेम' उपन्यासको विश्लेषण	५२
५.५.१ कथानक	५२
५.५.२ पात्र/चरित्र चित्रण	५४
५.५.३ परिवेश	५७
५.५.४ उद्देश्य	५७
५.५.५ दृष्टिविन्दु	५८
५.५.६ भाषाशैली	५८
५.६ 'हेरफेर' उपन्यासको विश्लेषण	५९
५.६.१ कथानक	५९
५.६.२ पात्र/चरित्र	६१
५.६.३ परिवेश	६३
५.६.४ उद्देश्य	६३
५.६.५ दृष्टिविन्दु	६४

५.६.६ भाषाशैली	६४
५.७ निष्कर्ष	६५
छैटौँ परिच्छेद	
रुद्रराज पाण्डेका औपन्यासिक प्रवृत्ति र योगदान	६६-७३
६.१ विषय परिचय	६६
६.२ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी प्रवृत्ति	६६
६.३ आधुनिक उपन्यासकार	६८
६.४ सामाजिकता	६८
६.५ मौलिकता	६९
६.६ नारी अस्तित्व, स्वतन्त्रता र अधिकार/नारी प्रधानता	६९
६.७ सुधार तथा सन्देशमूलक	६९
६.८ घटनाप्रधान	७०
६.९ ग्रामीण तथा सहरिया परिवेशको चित्रण	७०
६.१० निम्न, मध्यम र उच्च वर्गका पात्रहरूको प्रयोग	७१
६.११ वैचारिकता र दार्शनिकता	७१
६.१२ योगदान	७१
६.१३ निष्कर्ष	७३
सातौँ परिच्छेद	
सारांश र निष्कर्ष	७४-७६
७.१ सारांश	७४
७.२ निष्कर्ष	७५
सन्दर्भ सामग्री सूची	७९-८०

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

संक्षिप्त रूप

आइ.ए.

एम. ए.

चौ.सं.

डा.

ते.सं.

त्रि.वि.

दो.सं.

नि.मा.वि.

ने.रा.प्र.प्र.

प्रा.

प्रा.वि.

पृ.

बि.ए.

वि.सं.

सम्पा.

सह.प्रा.

सा.प्र.

पूर्ण रूप

इन्टर मिडिएट अफ आर्टस्

मास्टर्स अफ आर्टस्

चौथो संस्करण

डाक्टर

तेस्रो संस्करण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

दोस्रो संस्करण

निम्न माध्यमिक विद्यालय

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान

प्राध्यापक

प्राथमिक विद्यालय

पृष्ठ

ब्याचलर अफ आर्टस्

विक्रम सम्वत्

सम्पादक/सम्पादन

सहायक प्राध्यापक

साभ्ना प्रकाशन